

ФАЛЬКЛОРНЫЯ ТРАДЫЦЫІ ГОМЕЛЬСКА-БРАНСКАГА ПАМЕЖЖА

У працэсе нешматлікіх экспедыцый, якія адбыліся на тэрыторыі Гомельска-Бранскага памежжа, былі запісаны звесткі па каляндарна-абрадавай і сямейна-абрадавай паэзіі, а таксама па народнай міфалогіі. У прыватнасці, сярод новых запісаных матэрыялаў – інфармацыя пра святкаванне Масленіцы. Агульнавядома, што ў найбольшай ступені масленічны абрадавы комплекс быў развіты і геаграфічна шырока прадстаўлены ў рускай фальклорнай традыцыі. Гэты факт пацвярджае і даследчыца В. К. Сакалова: «Рускі масленічны комплекс з усіх усходнеславянскіх аказаўся найбольш развітым, але фарміраванне яго ў тым выглядзе, якім мы яго ведаем, адносіцца да позняга часу, калі абрад успрымаўся ўжо як забава. Так адносіўся да яго і народ, які ад душы весяліўся на Масленіцу» [1, 67]. Назіранні В. К. Сакаловай, якая супаставіла масленічную абраднасць і паэзію рускіх, украінцаў і беларусаў, надзвычай каштоўныя. На думку даследчыцы, масленічныя абрады і звычаі ўсходнеславянскіх народаў маюць агульнаславянскую аснову, нават еўрапейскую, а іх яднае і аграрна-магічны характар [5, 67]. «Сярод разнастайных масленічных звычаяў важнае месца займаюць прадукцывальныя абрады аграрна-гаспадарчага цыкла і, у прыватнасці, магічныя дзеянні, накіраваныя на ўзмацненне росту культурных раслін. Напрыклад, для таго каб лён і канопля выраслі «доўгімі» (высокімі), у Расіі жанчыны каталіся з гор, стараючыся з'ехаць як мага далей, а таксама біліся, гучна пелі і г.д.» [4, 254]. Украінцы і беларусы ладзілі гульні і весяліліся ў масленічны чацвер, мяркуючы, што «ад гэтага жывёла ў гаспадарцы будзе лепей весціся» [4, 254]. Заўважым, што В. І. Ялатаў у кнізе «Песни восточнославянской общности» (Мн., 1977) прыводзіць толькі адзін тэкст масленічнай песні «Што ў Ніны пад вакенцам».

Звернемся непасрэдна да новых экспедыцыйных запісаў. Напрыклад, на пытанне, як адзначалі Масленіцу, жыхарка в. Спірыдонава Буда Злынкаўскага раёна Паліна Андрэеўна Апанасенка (1943 г. н.) адказала, што «на Масленицу колодки тягали. Колодки – это просто девкам, хлопцам прицепливались вышиваные носовики, ленты и цветок. Если им прицепили, то должны ставить магарыч. На Масленицу гуляли целую неделю. Собирались девки, захотели выпить, погулять, пошли и тому колодку привяжем, могли и палку к ноге привязать, потом к другому. Обычно вешали женихам, к кому симпатию испытывали. И неделю они ходят, и кому больше повесили, тот уже и задаётся. Это называется «тягать колодки». Як бачым, у мясцовасцях, якія геаграфічна знаходзяцца бліжэй да Беларусі, выяўляецца найперш тэндэнцыя ўплыву беларускай традыцыі – асаблівасцей абраду «цягання калодкі» на Масленіцу.

Як адзначае А. Райкова, «пачынаючы ад Масленіцы і да самага Вялікадня нельга было ўступаць у шлюбы. Таму хлопцам, якія за час паслякаляднага мясаеду не паспелі ажаніцца, у знак пакарання прывязвалі калодкі. Калі хлопцы не хацелі цягаць калодкі, то мусілі адкупіцца. Тое ж здаралася і з дзеўкамі» [1, 308]. «Агульнашлюбная тэматыка знайшла адлюстраванне і ў спецыфічных масленічных звычаях, прысвечаных пакаранню хлопцаў і дзяўчат, якія не ўступілі ў шлюб на працягу мінулага года (якія не выканалі свайго жыццёвага прадвызначэння)» [4, 254].

Паводле ўспамінаў Кацярыны Кузьмінічы Цішчанка (1938 г. н.), звычай «насіць калодку» меў пэўны часавы перыяд: «Ношение колодок с четверга начинается. Када я была малая, у меня дядька был гармонист, и у него столько было колодок этих, я так завидовала на эти колодки. Девушка готовит платочек очень красивый, старается, как ни можно сделать его покрасивей, а потом цветок из цветной бумаги делала и ленты атласные до колен: синие, желтые. Прикалывала парню. Это знак внимания... И вот эти гулянья продолжались до воскресенья. Вообще всю масляную гуляли, но вот ношение колодок – это от четверга да воскресенья» (в. Спірыдонова Буда Злынкаўскага раёна).

У в. Манюкі Навазыбкаўскага раёна на Масленіцу, як адзначыла Ганна Іванаўна Чарнабанава (1927 г. н.), таксама «калодкі вешалі»: «Колодки это ж не дерево, их на платочке вышивали, платочек усякими рисунками девки вышивали. Если ухажер есть, то она так красиво вышае, вымереживает, абвязывают кружевцами и букетик цветов такой красивый и колодочку ему вешает и гуляют, а если нема жениха, она делает, кому хоча».

Адзначым, што менавіта абрад пад назвай «цягнуць калодку» быў адметнай з'явай фальклору Украіны і Беларусі. «У рытуальнай сямантыцы гэтага абраду спалучаюцца два генетычна і функцыянальна розныя моманты: а) «пахаванне» калодкі і «памінкі» па ёй – трансфармацыя старажытнага рытуалу вырабу і знішчэння пудзіла зімы, адлюстраванага ў выглядзе драўлянай лялькі; б) прывязванне калодкі да нагі хлопца або дзяўчыны як сродак пакарання нежанатых хлопцаў і незамужніх дзяўчат, які захаваўся з часам як прадмет жартаў і ўвесялення» [3, 49]. У в. Ялоўка Краснагорскага раёна на Масленіцу ўшаноўвалі зяцёў, іх клікалі ў госці: «Сперва тёща зовёт зятя, а потом идут к яго родителям на другой день, потом к родичам ходють. Песни пели весельные» (запісана ад Марыі Сцяпанаўны Мельнікавай, 1927 г.н.).

У в. Спірыдонова Буда Злынкаўскага раёна Ушэсце святкавалі зусім інакш, не так, як у вёсках Навазыбкаўскага раёна. Паводле ўспамінаў Кацярыны Кузьмінічы Цішчанка (1938 г. н.), «Ушестья не было так, как в Навазыбкавском раёне, стрелу не вадили». Зыходзячы з матэрыялаў, зафіксаваных у гэтай вёсцы, гэта свята мела чыста рэлігійны характар, хадзілі ў царкву. Па ступені важнасці святкавання яго параўноўвалі з Вялікаднем: «А сваякроха мая гаварыла, што Вознесение как будта приравнивается к Пасхе, и пасхи пекли в этот день, і яички красили, как на Пасху. Вознёсся, значит, Иисус Христос на неба» (Запісана ад яе ж).

Адметным у гэтай вёсцы было святкаванне Троіцы, з якой звязвалі абрад ваджэння русалкі: «Мы, дети, водили русалку. Наряжали во все белое девочку. Идем своей гурьбой следом, она идет упереди, а мы следом и поем песни: «На грязной недели русалки сидели», «Старенький дедочек по городу ходя». А потом мы водили эту девочку на кладбище, венок на ней был обязательно из цветов живых (васильки). На кладбище снимали с нее эту одежду (ее наряд), а потом уже шли и кумились» (Запісана ад яе ж).

Як бачым, у мясцовым абрадзе праводзін русалкі ёсць спецыфічныя адметнасці, звязаныя з локусам, тым месцам (могілкі), куды вялі русалку, а таксама арганічная паяднанасць гэтага абраду з траецкім абрадам кумлення.

Цікавым з’яўляецца і факт трансфармацыі ў структуры названага абраду, з’яўлення новых элементаў (шмат дзяўчат-русалак, якія плывуць на лодках для ўдзелу ў абрадзе): «По озеру у нас плывут лодки, на лодках – русалки. Мы их тут встречаем на берегу и ведем этих русалок с озера в центр, где там уже люди собрались и песни эти поем» (Запісана ад яе ж).

З граным тыднем былі звязаны ў гэтай мясцовасці забароны высаджваць насенне.

У в. Азарычы Злынкаўскага раёна таксама на Троіцу адбываўся абрад праводзін русалкі, адметнай дэталлю якога з’яўляўся той момант, што русалку, на ролю якой выбіралі маладую жанчыну – «она сидела на носилках в белом, волосы распущены, ноги свешены»), павінны былі несці «чатыры мужчыны на «насілках». Паводле народных вераванняў, нельга было падглядваць у гэты час за гэтай працэсіяй. Акрамя абраду праводзін русалкі, у гэтай вёсцы выконвалі абрад завівання бярозы («Березку мы тоже завивали, за деревней ставили. Ленточки вязали на березку»), які па традыцыі завяршаўся калектыўным святкаваннем – «маёўкай».

Светапогляд беларусаў-палешукоў, які складаўся ў выніку шматвяковых назіранняў за прыроднымі і жыццёвымі з’явамі, уяўляе цікавасць для даследчыкаў народнай міфалогіі. «Традыцыйна-бытавыя ўяўленні і вераванні, што складаюць аснову народнага светапогляду, сваімі каранямі ўзыходзяць да глыбокай старажытнасці. Працяглае панаванне на тэрыторыі Палесся патрыярхальных адносін у сямейным і грамадскім быце, нізкі ўзровень развіцця вытворчых сіл абумовілі, як і ў многіх народаў, жывучасць перададзеных у спадчыну поглядаў і вобраз мыслення старой радавой эпохі» [3, 232].

Звернемся да звестак па народнай міфалогіі, зафіксаваных ад былой жыхаркі в. Увелья Краснагорскага раёна Бранскай вобласці Хрысціны Міхайлаўны Арэшчанка (1923 г. н.), якая пражывае сёння ў г. Ветка. На пытанне, што рабілі, каб адвесці навальніцу, быў атрыманы той жа адказ, як і на пытанне, як засцерагчыся ад засухі: «Сабіраліся жаншчыны, тыя, каторыя з муж’ямі даўно не жывуць, бралі свечку з сабою і ішлі ў поле маліцца. Тое ж рабілі, штоб засухі не было і штоб дождж хутчэй пайшоў». Паводле ўяўленняў старажытных славян, неба – гэта месцазнаходжанне бога грому і маланкі Перуна. Як ацэньваліся ў народзе такія прыродныя з’явы, як гром і маланка? Паводле сведчанняў інфарманта, яны атрымалі паэтычную

інтэрпрэтацыю: «Гром раней называлі Перуном. А Бог яго ведае, чаму? Але калі гром грымеў і маланка бліскала, то казалі, што гэта Бог на калясніцы па небу едзе» (Запісана ад Хрысціны Міхайлаўны Арэшчанка, 1923 г. н., в. Увелья Краснагорскага р-на). Лічылася, што «гром на Палессі, як і ў іншых народаў, персаніфікаваны. Ён разумее чалавечую мову, і таму да яго звярталіся з просьбай абысці бокам, не пашкодзіць жыллё, не загубіць людзей. У час навальніцы палілі на прыпечку купальскія асвечаныя «зёлкі», прамаўлялі малітвы. Асноўны змест малітвы быў накіраваны супраць чорта, які, нібы ўцякаючы ад навальнічнай стралы, можа схвацца ў доме і прынесці няшчасце гаспадару» [3, 234]. З громам на памежжы былі звязаны такія прыкметы, паводле якіх, верылі, можна забяспечыць здароўе. Напрыклад, ««калі грыміць гром, то трэба падпіраць спіной дзверы, штоб спіна не балела»: «калі грыміць гром, то трэба качацца па пяску, каб не было ламоты ў касцях» (запісана ад яе ж).

Як тлумачаць і з чым звязваюць у народзе забарону працаваць у святочныя дні? Напрыклад, паводле сведчанняў вышэйназванага інфарманта, «калі будзеш сціраць, дык на тым свеце тую ваду будзеш піць. А вада гэтая – гэта кроў Ісуса Хрыста. Калі ў свята нешта робіш, дык і палец, і руку адсячы можна. Калі мост муеш, дык на тым свеце будзеш у гразі, у памоях жыць».

Даволі ўстойліва захоўваюцца ў памяці інфармантаў звесткі пра вясельны абрадавы комплекс. На думку даследчыкаў К. П. Кабашнікава і Р. Ф. Кірчыва, «вясельныя песні па сваім змесце, настрою..., як і песні гэтага жанра ў іншых раёнах Украіны і Беларусі і суседніх славянскіх народаў, цесна звязаны з асноўнымі этапамі і рытуаламі вясельнага дзеяства, каменціруюць, раскрываюць іх абрадавы сэнс, звернуты да галоўных дзеючых асоб вяселля – нявесты, жаніха, іх бацькоў, баяр, дружак, свах» [3, 252].

Як слухна адзначыла даследчыца Т. А. Лістова, «... пры канкрэтным разглядзе пэўнага рэгіёна, тым больш памежнага, дзе найбольш верагодная адзначаная тым жа аўтарам (К. В. Чыстовым – В. Н.) асаблівасць вясельных дзеянняў, а менавіта – «пераскокванне» асобных элементаў з аднаго сегмента рытуала ў другі, узнікаюць цяжкасці, звязаныя перш за ўсё і з недастатковасцю матэрыялу, і з магчымасцю паралельнага існавання розных тыпаў вяселляў у межах аднаго раёна і нават невялікай лакальнай тэрыторыі [2, 270].

Звернемся да характарыстыкі вясельнай абраднасці, звесткі па якой былі запісаны ў в. Чырвоны Камень Навазыбкаўскага раёна Бранскай вобласці. Калі гаварыць пра давясельны перыяд, то прадстаўлены ён быў такімі этапамі, як прыпыты і сватанне. Падчас прыпытаў, як адзначыла Пелагея Дзмітрыеўна Быкоўская (1919 г. н.), «пасылаем кума ці куму, ці брата жаніха папытаць, ці не проціў ісці замуж. А ў нявесты не пыталі з жаніхом. Пагавораць і назначаць дзень пасля Храшчэння». Звычайна ішлі ў сваты бацька з маці, а таксама «маткін ці бацькін брат». Як і ў беларускай вясельнай традыцыі, меў месца рытуальны дыялог паміж сватамі: «Ці вы аддасце, ці не аддасце? Чулі, што ў вас цёлка ці кабылка ёсць, ды мы купім

хочам». Часцей за ўсё хадзілі ў сваты ў нядзелю, абавязковымі атрыбутамі былі хлеб, соль, гарэлка.

Як і ў беларусаў, вяселле ў в. Чырвоны Камень Навазыбкаўскага раёна мела «каравайны тып правядзення». Назіраюцца лакальныя асаблівасці пры падрыхтоўцы каравая: «Каравай быў такі: чорны ці белы хлеб. Бралі пяць палак з палец, бумагай абматвалі, ніткай абвязвалі каліну, канфеты, баранкі. Каравай дружка дзеля. Пяць етых палак тыркалі ў хлеб. Адну – пасяродку, астальныя – па баках. Дружка брала тычку-палку і казалі: «Первым разам, добрым часам, аец, маці, благаславі свайго дзіцяці каравай завіваці». Як бачым, па-мясцовому адметнымі з’яўляюцца такія дэталі, як упрыгожванне каравая «дружкай» (сяброўкай нявесты), форма каравая і асаблівасці яго ўпрыгожвання. Падчас падрыхтоўкі каравая пелі жартоўныя песні:

*Вілі каравай з бярозы,
Усе нашы дзеўкі цвярозы,
Вілі каравай з ябланькі,
Усе нашы дзеўкі п’явенькі
(Запісана ад яе ж).*

Абрадавы этап царкоўнага вячання адбываўся пасля таго, як быў ужо падрыхтаваны каравай. Адметным з’яўляецца ў гэтай традыцыі той факт, што абавязкова, калі ехалі вячацца, то пераязджалі праз агонь, калі нявеста не захавала цнатлівасці («чэраз агонь праязжала нехарашая дзеўка»).

Вясельнае застолле адбывалася адразу пасля прыезду з царквы. На ім выконвалі песні «Ой, вішанька, ты, садовая», «Ніхто не знаў, не ведаў», «Сбраўся збор на ўвесь таткін двор», «Стукнула, грукнула ў дварэ» і інш.

Прыезд дружыны жаніха да нявесты, які з’яўляецца лагічным абрадавым момантам у структуры вяселля і адбываецца адразу пасля першага дня вяселля ў хаце нявесты, суправаджаецца песнямі і скокамі, адорваннем радні маладога падарункамі, дзяльбой каравая, выкупам пасага: «Каравай раздалі, пачынаюць маладую сабіраць: пасцель вязаць, рушнікі. Выкупляюць пасцель. Даюць ці канфетак, ці гарэлки. Пасцель выкупілі, дружок бярэ пасцель, дружкі – рушнікі. Дружок прыганяе каня на дварэ, і маладая выходзіць з іконай і хлебам, садзіцца на воз з маладым, і дружок вязе к маладому» (Запісана ад яе ж).

Другі дзень вяселля, які пачынаўся рытуалам сустрэчы маладых бацькамі жаніха, завяршаўся таксама падзелам каравая. Гучалі гумарыстычныя песні, адрасаваныя сватам:

*Ой, сватачка, ой, братачка,
Дай жа нам па чарачкі.
Будам сядзець у запечку
І глядзець праўдачку.
А ў нашага свата
Някрытая хата,
Някрытыя павеці –
Недзе рук пагрэці (Запісана ад яе ж).*

Паслявясельная частка ў в. Чырвоны Камень Навазыбкаўскага раёна была прадстаўлена такімі абрадавымі этапамі, як «курыцу смаліць» і «пірагі». Сутнасць першага абрадавага моманту заключалася ў тым, што сваякі маладой наведвалі бацькоў маладога і яго радню: «Ну, і гуляюць у маладога, а патам ідуць к маладой». Іншы раз маладога запрашалі да сябе ў госці па чарзе родзічы маладой: «Ну, еслі ё брат ці сястра, хросная, то вядзе к сабе ўсю свадзьбу. Гэта пярэзвамі звалася, калі па хатах хадзілі. І так усю нядзелю» (запісана ад яе ж).

Адметным у мясцовай традыцыі быў звычай, калі замянялі курыцу на «свінню», ролю якой выконваў хто-небудзь з гасцей: («І свінню смалілі. Шубу надзявалі каму-нібудзь і на жэрдку вешалі чалавека. Гулялі так. У цыгана і цыганку перадзяваліся»). Калі наведваюць радню маладой, то «прыходзяць з пірагамі і кажуць: «Нашы пірагі румяны, як ваша маладая».

Песні, якія суправаджалі абрадавыя этапы вяселля на тэрыторыі Гомельска-Бранскага памежжа, адрозніваліся як глыбокай лірычнасцю (адлюстроўвалі пачуцці нявесты падчас развітання з бацькоўскім домам), так і гумарыстычным характарам. Важнае месца, як ужо адзначалася вышэй, займалі каравайныя песні, што ўтваралі адметны цыкл вясельнай лірыкі.

Вяселле ў в. Манюкі Навазыбкаўскага раёна адрознівалася мясцовымі асаблівасцямі. Спачатку, як адзначылі інфарматары, ладзілі ў гэтай вёсцы заручыны: «Девка собирае подруг своих, угощая и песни пеют, и жених приглашая хлопцев и ночь гуляют у молодойки» (Запісана ад Ганны Іванаўны Чарнабанавай, 1927 г. н.). На заручынах выконвалі песню «Заручили нашу Наденьку». Сярод мясцовых вясельных абрадавых момантаў і рытуалаў вылучаюцца наступныя: дзяльба каравая, выкуп пасага нявесты, упрыгожванне маладой хаты маладога («Вешают на окна, рушнікі вешают» «праверка маладой» каб вызначыць цнатлівасць нявесты, яе маральную чысціню («Назавтра, як гости приходят к молодому, так требуют: покажи сорочку, як спала: коли крови нету, то навешают хомутов, горшков битых на забор ей»), рытуалы паслявясельнай часткі.

Аналіз сабраных матэрыялаў на тэрыторыі Злынкаўскага, Навазыбкаўскага і Краснагорскага раёнаў Бранскай вобласці дае падставы зрабіць высновы адносна добрай захаванасці ў абрадавым фальклоры Палесся архаічных рэліктавых элементаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская міфалогія. Энцыклапедычны слоўнік. Мн., 2004.
2. Белорусско-русское пограничье. Этнологическое исследование. М., 2005
3. Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья / В.К. Бондарчик, Л.А. Боцонь, Л.И. Минько и др. Мн., 1987.
4. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М., 1995.
5. Соколова В.К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов. М., 1979.

